

4. Правова культура в умовах становлення громадянського суспільства : монографія / за ред. проф. Ю. П. Битяк та доц. І. В. Яковюка. – Х. : Право, 2007. – 248 с.
5. Цимбалюк М. М. Формування правосвідомості громадян у процесі розбудови громадянського суспільства : автореф. ... канд. юр. наук. – К., 2004. – 187 с.

Билан Н. В. Состояние и перспективы развития правосознания населения Украины

В статье рассматривается современное состояние правосознания население Украины и причины, которое влияет на ее деформации. Анализируются существующие методы и средства правовой образования и воспитания населения с целью преодоления основных деструктивных проявлений правосознания населения Украины.

Ключевые слова: правовое сознание, правовой нигилизм, правовое образование, правовое воспитание.

Bilan N. V. State and prospects of development of sense of justice of population of Ukraine

This article describes the current state of justice and the reasons for Ukraine's population, which affects its deformation. Analyze the existing methods and means of legal training and education of the population to overcome the major destructive manifestations of justice of Ukraine's population.

Key words: legal consciousness, legal nihilism, legal education.

Білозьоров Є. В.
КНУВС

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ДЕРЖАВА: РЕАЛЬНІСТЬ ЧИ ІЛЮЗІЯ?

У статті досліджено загальнотеоретичні та практичні питання національної держави, а також сформульовано дефініцію Української національної держави, охарактеризовано основні ознаки.

Ключові слова: держава, державність, нація, Українська нація, Українська національна держава.

Український народ після багатовікової боротьби проти національного поневолення врешті здобув власну державу і статус незалежної нації. У такий визначний момент його національної історії, який супроводжується системною кризою суспільства, зростає інтерес до національної ідеї. Саме національна ідея покликана осмислити місце, призначення і перспективу української нації у контексті власного досвіду, світової історії та сучасних глобалізаційних процесів, і на цій основі об'єднати та консолідувати народні маси в єдиний організм – сучасну національну державу.

Так, в юридичній науці виділяють декілька періодів виникнення і розвитку української державності:

1. Київська Русь.
2. Польсько-литовська доба.
3. Період козацької доби.
4. Україна у складі Російської та Австрійської імперій.
5. Україна у ХХ столітті [2, с. 8].

Отже, звернення до цієї проблеми не є випадковим, як не є випадковим піднесення національного духу українського народу після проголошення незалежної Української держави, що є результатом складного історичного процесу. Безперечно, феноменом державного суверенітету України є народовладдя в межах своєї території, право самостійного вирішення питань соціально-політичного, економічного і духовного життя

суспільства, визначення форми та структури державної влади й управління, недоторканність території у межах державних кордонів, становлення України як реального повноцінного суб'єкта міжнародних відносин. Це означає, що Україна має свою неподільну і недоторканну територію, на якій діють виключно Конституція й Закони України. Вона сама здійснює охорону та захист своєї державності, гарантує громадянам права і свободи, розпоряджається своїми багатствами, самостійно веде економіку, має свою грошову одиницю, здійснює міжнародну політику і встановлює рівноправні відносини із державами-сусідами, розвиває науку, культуру й освіту. Таким чином, усвідомлення українським народом своєї історичної спадщини та переосмислення своїх давніх державно-правових традицій становлять глибинну сутність української національної ідеї.

Дослідженням національної держави займалися видатні політичні та громадські діячі України: В. Винниченко, М. Грушевський, Д. Донцов, В. Липинський, М. Міхновський, А. Шептицький, П. Штепа та інші. Питання сучасної національної держави досліджували такі науковці як І. Алексеєнко, І. Варзар, В. Горбатенко, Р. Іванченко, В. Колісник, Р. Коршук, І. Кресіна, Ю. Римаренко, П. Стецюк, Ю. Шемшученко та багато інших. Але, незважаючи на наявність значної кількості досліджень щодо проблематики встановлення та розвитку національної держави, їх загальною рисою є певна фрагментарність та суперечливість. Тому, вважаємо доцільним розглянути визначену проблематику на новому теоретико-методологічному рівні із врахуванням сучасних досягнень юридичної науки.

Загальноприйнятим у сучасній юридичній науці є визначення “національна держава” (від франц. *etat-nation* – держава-нація або англ. *nation-state* – нація-держава) як основи для забезпечення створення найсприятливіших умов для існування та розвитку певної нації [3, с. 143]. Для того, щоб сформулювати поняття “національна держава”, необхідно розглянути складові даного словосполучення – “нація” та “держава”.

Так, Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає націю: 1) як конкретно-історична форма спільності людей, об'єднаних єдиною мовою і територією, глибокими внутрішніми економічними зв'язками, певними рисами культури і характеру; 2) як держава, країна [4, с. 588].

О. Ф. Скакун визначає термін “нація” у двох змістах: етнічному і політичному. Нація (в етнічному змісті) – етносоціальна спільність, у якій сформувалася самосвідомість своєї ідентичності: спільності історичної долі, психології і характеру, схильності до національних, матеріальних і духовних цінностей, а також територіально-мовна і господарсько-економічна єдність.

Нація (у політичному змісті) – громадяни держави різних національностей, що об'єднані єдиними законами та подібністю у вирішенні істотних політичних і соціально-культурних проблем [5, с. 73].

Політологічний енциклопедичний словник зазначає, що нація (від лат. *patio* – народ) – тип етносу, соціально-економічна і духовна спільнота людей з певною психологією і свідомістю, виникнення яких відбулося історично і яким властива стійка сукупність сутнісних характеристик [6, с. 396].

Юридична енциклопедія тлумачить націю як спільність людей незалежно від їхнього етнічного походження, об'єднаних політичними інтересами, усвідомленням своєї спільності на певній території (землі) з певною державною організацією (суверенітетом), єдиним громадянством, юридичними правами та обов'язками, культурою і традиціями.

До важливих ознак нації відносяться: особливий менталітет і характер; історична пам'ять і міфологія; духовні і політичні традиції; мова; економічні та господарські відносини; побутові відмінності [7, с. 105].

Отже, аналізуючи вищезгадане поняття, необхідно зазначити, що термін “нація” містить такі основні ознаки: етнос, спільні політичні інтереси, єдина мова, територія, громадянство, юридичні права та обов'язки, культура та традиції, економічні зв'язки, духовність.

До визначених головних складових сукупних елементів-ознак української нації сміливо можна додати й такі, як Український народ, українська мова, українські традиції, українська культура, українська символіка, українська духовність [8, с. 143].

Наступним елементом теоретичної конструкції “національна держава” є держава як особливий інститут політичної системи суспільства. Сучасний період розвитку держави характеризується тим, що її метою є всебічний розвиток людини, забезпечення умов її життя, прав і свобод. Все це знаходить своє відображення у сучасних державах – правових, демократичних, національних та соціально-орієнтованих.

Якщо виходити з більш сучасного погляду на державу, то необхідно звернутися до думки П. М. Рабіновича, який вважає державу організацією політичної влади домінуючої частини населення у соціально неоднорідному суспільстві, яка, забезпечуючи цілісність і безпеку суспільства, здійснює керівництво ним насамперед в інтересах цієї частини, а також управління загальносуспільними справами [9, с. 35].

Відомий вчений В.Ф. Тарановський визначає державу як союз людей, що живуть на певній території та підпорядковані єдиній політичній владі. Відповідно до цього розрізняються три основних елементи держави: територія, публічна влада і населення [10, с. 348].

Необхідно зазначити, що держава повністю не зливається із суспільством, не розчиняється в ньому, вона є організацією, яка певним чином відокремлена, інституалізована у вигляді механізму держави (державної системи), має власні закономірності становлення, функціонування та розвитку, особливі потреби та інтереси. Саме тому, вивчення характеристик держави повинно здійснюватись як з точки зору єдності держави й суспільства, так і їх відокремленості. Методологічним підходом до подібного аналізу поняття, сутності та призначення держави є розуміння держави як особливої форми організації суспільства.

Звертаючи увагу на передумови утворення національної держави, необхідно зазначити, що вона пережила досить тривалий етап свого становлення, початок якого може бути віднесений до часів більш ранніх, ніж епоха Французької революції. І першим кроком на шляху до її становлення було обмеження церковної екстериторіальності. Це створило можливості для побудови саме світської держави, яка меншою мірою залежала від постулатів віри, конфесійних воєн і – ширше – релігійних конфліктів вже на рівні цивілізацій.

Другим кроком на шляху створення національної держави була поява поняття “суверенітету”, який означав незалежність, самовизначення, абсолютну владу і відповідальність нової національної еліти за стосунки з зовнішнім світом. Разом з тим, суверенітет визначає право і на самостійне визначення своїх взаємин у зовнішніх зносинах, право укладати угоди, тобто, мова йде про певні форми залежності. Стратегічно суверенітет узаконив абсолютну владу нових демократичних урядів, які почали складатися наприкінці 18 – на початку 19 століття в європейських державах. При цьому, демократія остаточно затвердила поняття “громадянство”, оскільки тільки в

демократичній державі громадянин може виступати дієвим чинником політичної системи, створюючи другий, на рівні з територією, основоположний концепт національної держави – народ.

Третім кроком було встановлення національними урядами монополії на проведення зовнішньої політики і політики національної безпеки, що відома на сьогодні як “привілей уряду” (primacy executive). “Привілей уряду” спрямований на обмеження демократичного контролю і прямої участі партій, парламентів і громадськості у вирішенні внутрішніх справ, які можуть становити виключну важливість для держави, а також стосовно питань зовнішніх зносин [11].

Для сучасної національної держави (тобто держави, утвореної нацією на своїй національній території у результаті реалізації свого права на самовизначення) характерним є: створення та забезпечення необхідних умов для максимального збереження і розвитку кращих надбань нації в економічній, політичній, соціальній та духовній сферах її буття, її політичної консолідації навколо національної ідеї; забезпечення розвитку духовності, мови, культури, традицій своєї нації; реалізація національної ідеї в державотворчому процесі; турбота про культурний розвиток своїх співвітчизників, які проживають в інших державах (національної діаспори), а при потребі – і створення належних умов для їхнього повернення на історичну Батьківщину; створення належних умов для проживання та всебічного розвитку національним меншинам, що проживають на території держави.

Стаття 1 Основного Закону нашої держави проголошує, що Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава. Перші дві ознаки конституційного визначення України вказують на самостійність держави. Третя ознака конституційно закріплює відповідний політичний режим, тобто взаємовідносини держави і громадянського суспільства. Четверта – вказує на ставлення держави до власних громадян. П'ята – безпосередньо визначає основу, на якій повинна будуватися держава. З аналізу конституційно-правових положень, можна стверджувати, що сучасна Українська держава є державою національною. З формальної точки зору для твердження останнього є всі підстави, а саме:

1) положення Декларації про державний суверенітет України закріплює в розділі I “Самовизначення української нації”, що Українська РСР як суверенна національна держава розвивається в існуючих кордонах на основі здійснення українською нацією свого невід’ємного права на самовизначення [12].

У цьому ж розділі двічі згадується про “національну державність”: один раз – про “національну державність українського народу”, другий раз – про “національну державність України”. Про те, що в розділі I під “українською нацією” розуміється саме національно-етнічна спільнота, опосередковано свідчить перший абзац розділу II, в якому проголошується, що “громадяни України всіх національностей становлять народ України”. Тобто автори Декларації розрізняли словосполучення “українська нація” та “український народ”, які використовувалися саме в національно-етнічному значенні (як тотожні поняття, як синоніми) і “народ України” як сукупність громадян України всіх національностей. У розділі VIII “Культурний розвиток” виокремлюється “українська нація” в аспекті забезпечення її “культурного і духовного розвитку”, а також говориться про гарантування “всім національностям” права “їх вільного національно-культурного розвитку”. У наступному абзаці йдеться про “національно-культурне відродження українського народу, його історичної свідомості та традицій, національно-етнографічних особливостей, функціонування української мови у всіх сферах

суспільного життя”. Аналіз та співставлення зазначених положень також переконливо свідчать про те, що мова йде про українську націю в національно-етнічному, а не в державницькому розумінні. Використання ж словосполучення “український народ” обумовлено необхідністю не допустити чергування однокорінних слів “національно-культурне” та “нація”. У Декларації вперше сказано про “національне багатство України”, “національні інтереси Республіки”. Тобто відбулося повернення із забуття та зняття табу на використання терміну “національний” [13, с. 140-141];

2) у положеннях Постанови Верховної Ради Української РСР “Про проголошення незалежності України” від 24 серпня 1991 р. зазначено, що проголосити 24 серпня 1991 року Україну незалежною демократичною державою, а в Акті урочисто проголошується незалежність України та створення самостійної української держави – України [14];

3) Законом УРСР “Про мови в Українській РСР” від 28 жовтня 1989 р. передбачено, що держава визнає життєдайність та суспільну цінність усіх національних мов і беззастережно гарантує своїм громадянам національно-культурні, мовні права, виходячи з того, що тільки вільний розвиток й рівноправність національних мов, висока мовна культура є основою духовного взаєморозуміння, культурного взаємозбагачення, зміцнення дружби народів. Українська мова є одним з вирішальних чинників національної самобутності українського народу.

Україна створює необхідні умови для розвитку і використання мов інших національностей в республіці. В роботі державних, партійних, громадських органів, підприємств, установ і організацій, розташованих у місцях проживання більшості громадян інших національностей (міста, райони, сільські і селищні Ради, сільські населені пункти, їх сукупність), можуть використовуватись поряд з українською і їхні національні мови. (ст. 3) [15];

4) стаття 1 Декларації прав національностей України вказує, що Українська держава гарантує всім народам, національним групам, громадянам, які проживають на її території, рівні політичні, економічні, соціальні та культурні права. Представники народів та національних груп обираються на рівних правах до органів державної влади всіх рівнів, займають будь-які посади в органах управління, на підприємствах, в установах та організаціях. Дискримінація за національною ознакою забороняється й карається за законом.

Українська держава гарантує всім національностям право на збереження їх традиційного розселення і забезпечує існування національно-адміністративних одиниць, бере на себе обов’язок створювати належні умови для розвитку всіх національних мов і культур (ст. 2).

Українська держава гарантує всім народам і національним групам право вільного користування рідними мовами в усіх сферах суспільного життя, включаючи освіту, виробництво, одержання та розповсюдження інформації (ч. 1 ст. 3) [16];

5) з метою забезпечення реалізації основних положень Декларації прав національностей України і гарантування національним меншинам права на вільний розвиток Верховна Рада України ухвалила 25 червня 1992 р. Закон “Про національні меншини в Україні”, відповідно до якого держава гарантує громадянам республіки незалежно від їх національного походження рівні політичні, соціальні, економічні та культурні права і свободи, підтримує розвиток національної самосвідомості й самовиявлення. Усі громадяни України користуються захистом держави на рівних підставах. При забезпеченні прав осіб, які належать до національних меншин, держава

виходить з того, що вони є невід'ємною частиною загально визнаних прав людини [17];

6) у Преамбулі Конституції України чітко закріплено, що Верховна Рада України від імені Українського народу – громадян України всіх національностей, виражаючи суверенну волю народу, спираючись на багатовікову історію українського державотворення і на основі здійсненого українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення приймає цю Конституцію – Основний Закон України [1];

7) стаття 10 Основного Закону України визначає, що державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України [1];

8) у статті 11 Конституції України чітко визначено, що держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України [1];

9) згідно із статтею 12 Основного Закону, Україна дбає про задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами держави [1];

10) відповідно до ст. 11 Сімейного кодексу України при вирішенні сімейного спору суд за заявою заінтересованої сторони може врахувати місцевий звичай, а також звичай національної меншини, до якої належать сторони або одна з них, якщо вони не суперечать вимогам цього Кодексу, інших законів та моральним засадам суспільства [18].

Н. М. Пархоменко зазначає, що звернення до звичаїв, їх санкціонування та використання у правореалізаційному процесі можливе щодо національних меншин і корінних народів з метою збереження їх традиційних норм і способу життя, відпрацювання ефективних механізмів узгодження інтересів етнічних спільнот та розв'язання міжнаціональних спорів; забезпечення міжконфесійної стабільності, запобігання конфліктам на релігійній основі, недопущення протистояння різних церков, у тому числі щодо розподілу сфер впливу на території України [19, с. 330].

11) 15 травня 2003 р. Верховна Рада України прийняла Закон “Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин”, підписану від імені України 2 травня 1996 року в м. Страсбурзі.

У статті 2 Закону зазначено, що положення Хартії застосовуються до мов таких національних меншин України: білоруської, болгарської, гагаузької, грецької, єврейської, кримськотатарської, молдавської, німецької, польської, російської, румунської, словацької та угорської [20].

На основі вищевикладеного, можна зробити висновок про те, що на основі аналізу основних нормативно-правових актів для утвердження України як національної держави закладені всі основи. Отже, Україна як сучасна європейська держава повинна: по-перше, на законодавчому рівні створити всі належні умови для розвитку української нації, по-друге, забезпечити належний рівень розвитку для національних меншин, які проживають на її території, а також визначити політичні, правові й матеріальні важелі забезпечення цих гарантій. Як зазначав Митрополит Андрей Шептицький, що ідеалом нашого національного життя є наша рідна всенациональна Хата-Батьківщина [21, с. 5].

Використані джерела:

1. Конституція України. Закон України “Про внесення змін до Конституції України” – Харків : Фоліо, 2008. – 160 с.
2. Теорія держави і права : навч. посіб. / А. Ю. Олійник, С. Д. Гусарев, О. Л. Слюсаренко. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 176 с.
3. Теорія держави і права: Підручник / за ред. С. Л. Лисенкова. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 448 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2002. – 1440 с.
5. Скакун О. Ф. Теорія держави та права (Енциклопедичний курс): Підручник. – Харків : Еспада, 2006. – 776 с.
6. Політологічний енциклопедичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.
7. Нація // Юридична енциклопедія. – К. : Українська енциклопедія, 2002. – Т. 4: Н-П. – 720 с.
8. *Зозуля І.* Українська нація та її безпека: новий погляд на національну безпеку України // *Право України*. – 2004. – № 5. – С. 141-145.
9. *Рабінович П. М.* Основи загальної теорії права та держави: Навчальний посібник. – Вид. 5-е, зі змінами. – Одеса : Юридична література, 2002. – 176 с.
10. *Тарановський В. Ф.* Енциклопедія права. – С.-Пб. : Лань, 2001. – 560 с.
11. *Таран Ю.* Національні держави в сучасному світі. – Режим доступу : http://dialogs.org.ua/project_ua_full.php?m_id=1055.
12. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. // *Відомості Верховної Ради УРСР*. – 1990. – № 31. – Ст. 323.
13. Конституційно-правові засади становлення української державності / за ред. НАН України В. Я. Тація, акад. АПрН України Ю. М. Тодики. – Х. : Право, 2003. – 328 с.
14. Постанова про проголошення незалежності України, Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р. // *Відомості Верховної Ради України*. – 1991. – № 38. – Ст. 502.
15. Про мови в Українській РСР: Закон Української РСР від 28 жовтня 1989 р. // *Відомості Верховної Ради УРСР*. – 1989. – № 45. – Ст. 631.
16. Декларація прав національностей України від 1 листопада 1991 р. // *Відомості Верховної Ради України*. – 1991. – № 51. – Ст. 799.
17. Про національні меншини в Україні: Закон України від 25 червня 1992 р. // *Відомості Верховної Ради України*. – 1992. – № 36. – Ст. 529.
18. Сімейний кодекс України: прийнятий Верховною Радою України 10 січня 2002 р., із змінами внесеними згідно із Законів України. – Харків, 2009. – 192 с.
19. *Пархоменко Н. М.* Джерела права: проблеми теорії та методології. Монографія. – К. : ТОВ “Видавництво “Юридична думка”, 2008. – 336 с.
20. Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин: Закон України від 15 травня 2003 р. // *Відомості Верховної Ради України*. – 2003. – № 30. – Ст. 259.
21. *Шептицький А.* Як будувати Рідну Хату... – Львів : Видавництво “Тердан”, 2003. – 47 с.
22. Нація і держава: Теоретико-методологічний та концептуальний аналіз. Кн. 1. / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; МВС України. Донецький ін-т внутрішніх справ / за ред. Ю. Римаренка. – Київ – Донецьк : 1998. – 392 с.
23. Нація і держава: Теоретико-методологічний та концептуальний аналіз. Кн. 2. / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; МВС України. Донецький ін-т внутрішніх справ / за ред. Ю. Римаренка. – Київ – Донецьк : 1998. – 675 с.
24. Основи етнодержавознавства. Підручник / за ред. Ю. І. Римаренка. – К. : Либідь, 1997. – 656 с.
25. *Іванишин В.* Нація. Державність. Націоналізм. – Дрогобич : Видавнича фірма “Відродження”, 1992. – 177 с.

Билозёров Е. В. Украинское национальное государство: реальность или иллюзия?

В статье исследованы общетеоретические и практические вопросы национального государства, а также сформулировано определение Украинского национального государства, охарактеризованы основные признаки.

Ключевые слова: государство, государственность, нация, Украинская нация, Украинское национальное государство.

Bilozorov Y. V. Ukrainian national state: reality or illusion?

The article explored the practical issues of general and national state, and the definition formulated Ukrainian national state, characterized by its main features.

Key words: state, statehood, nation, Ukrainian nation, Ukrainian national state.

Маньгора Т. В.

**Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова**

БІБЛІОГРАФІЯ ПРАЦЬ АНДРІЯ ІВАНОВИЧА ЯКОВЛІВА

Стаття присвячена бібліографії праць відомого українського громадського і політичного діяча, вченого-правознавця, історика українського права Андрія Яковліва. Подана класифікація наукової спадщини вченого за різними критеріями.

Ключові слова: А. Яковлев, юрист, історик права, бібліографія, наукова спадщина.

Постановка проблеми. Українське право, як частина української історії, має багатовікові традиції. Проголошення незалежності України сприяло дослідженню громадської та наукової діяльності українських правників, які проживали за межами України. Одним з них є Андрій Іванович Яковлів – відомий український громадський і політичний діяч, учений-правознавець, історик українського права, член Центральної і Малої Рад, директор канцелярії Центральної Ради, автор численних праць з історії держави і права України, звичаєвого, конституційного, цивільного, торгового, морського, річкового, цивільно-процесуального права.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженню його діяльності присвячено праці В. Горака [2], С. Кривенка [3], В. Ластовського [5], Н. Стецюк [9], Я. Попенка [8], В. Ульяновського, П. Усенка [11]. Бібліографічні довідки [6; 11] та публікації В. Горака [2], М. Петріва [7] вміщують бібліографію праць А. Яковліва, але їхній перелік не повний.

В. Горак у своїх статті дає загальну характеристику наукової спадщини А. Яковліва і розділяє її на 3 великі групи:

а) монографічні дослідження, переважна більшість яких присвячена досить значним історико-правовим явищам з історії України;

б) численні статті і нариси, присвячені більш вузьким аспектам історії держави і права, які у більшості випадків суттєво доповнюють зміст наукових монографій дослідника;

в) різні курси лекцій з правових та історико-правових питань, розроблені під час педагогічної діяльності А. І. Яковліва в різних учбових установах [2, 292].

М. Петрів класифікує бібліографію праць А. Яковліва за галузями права до яких вони відносилися [7].